

Сергій Семенов, Олег Громико

СЕМЕНОВ Сергій Станіславович — кандидат філософських наук, доцент кафедри гуманітарної підготовки та правових основ військової діяльності ВІПІ НТУУ «КПІ». Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та політологія.

ГРОМИКО Олег Васильович — кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії Харківського університету Повітряних сил ім. Івана Кожедуба. Сфера наукових інтересів — соціальна філософія та політологія.

ПОЛІТИКА ТА РЕЛІГІЯ: ДЕЯКІ АСПЕКТИ ВЗАЄМОЗВ'ЯЗКУ В УКРАЇНІ

Розбудова демократичної держави, творення надійних основ громадянського суспільства в Україні вимагають філософського переосмислення деяких підходів стосовно взаємовідносин між політикою і релігією, державою і церквою.

Якщо ретельно проаналізувати наукові розробки (а до цієї теми в різні часи звертались Г. Гегель, К. Маркс, Ш. Монтеск'є, К. Ясперс, М. Грушевський, І. Огієнко, І. Курас, П. Толочко, А. Колодний, О. Ткач та багато інших дослідників), то відразу можна зробити такий висновок: діалектика взаємозв'язку політики та релігії проявляється як правило в основних тенденціях релігієзації політики та політизації релігії.

Автори даної статті ставлять за мету — висвітлити окремі непрості аспекти означеної проблеми стосовно України.

Історія людства свідчить, що в переважній більшості культур релігія і світська влада, як відомо, є головним

політичним елементом в суспільстві, або існують паралельно, більш-менш самостійно, або йдуть поруч рука в руку, або в тій чи іншій мірі зрощуються між собою аж до повного ототожнювання.

Дехто може зауважити, мовляв, Конституційний принцип відокремленості церкви від держави в Україні ставить в цьому питанні все на свої місця і говорити про якийсь тут зв'язок недоречно. Але суспільна практика свідчить зовсім про інше.

Дійсно, кожна держава створює, законодавчо закріплює і реалізує свою віросповідну стратегію і тактику, систему зносин з релігійними організаціями. В Україні, якщо уважно ознайомитись з положеннями Конституції, Закону «Про свободу совісті і релігійні організації», інших правових актів та з об'єктивних позицій проаналізувати реалії життя, можна виокремити такі характерні ознаки сучасної моделі державно-церковних відносин: світський характер держави; конституційно закріплене відокремлення церкви від держави і школи від церкви; державна реєстрація релігійних організацій, надання їм статусу юридичної особи; рівність усіх релігійних організацій, віросповідань перед законом, невизнання державою жодної релігії як обов'язкової; не втручання держави у діяльність церков, релігійних організацій, якщо ця діяльність не суперечить законодавству; захист державою прав і законних інтересів релігійних організацій; не фінансування державою діяльності релігійних організацій; державний курс на повернення церкві колишньої її власності (культових будівель, церковних атрибутів тощо); державний контроль за дотриманням законодавства про свободу совісті та релігійні організації; наявність спеціального органу з компетенцією сприяти реалізації державної політики щодо релігії, церкви і віруючих.

До цього слід додати, що держава останнім часом все більше бере на озброєння релігійні традиції, релігійні цінності. Не дивлячись на світський характер нашої країни, у преамбулу Конституції включені такі слова (цитуємо уривками):

«Верховна Рада України від імені українського народу — громадян України всіх національностей... усвідомлюючи відповідальність перед Богом... приймає цю Конституцію — Основний Закон України» [4, с. 3]. Помітна тенденція щодо введення великих релігійних свят у державний (світський) календар, створення Урядом умов для відпочинку і відзначення віруючими й невіруючими інших знаменних для християнства дат, постійної участі керівників органів державної влади (причому на всіх рівнях) у церковних торжествах з цього приводу тощо. Це не випадково, адже Україна у соціальному, географічному та історичному відношенні має широке і глибоке релігійне поле, християнську (православну) ментальність.

Останнім часом ми стаємо свідками (і в певній мірі співучасниками) жорстокої, так би мовити, внутрішньої ідеологічної боротьби на теренах України. Тут раз по раз виникають сутички із застосуванням на повну міць зарядженої словесної зброї між політичними силами, релігійно-етнічними, фінансово-економічними та іншими групами. Небезпечним є те, що в ході таких баталій відбувається масова психологічна обробка протидіючими сторонами, нетрадиційними релігійними об'єднаннями, а нерідко й владними структурами пересічних громадян.

Як зазначається в науковій літературі, психологічна війна — це сукупність різноманітних форм, методів, засобів інформаційного впливу на свідомість (підсвідомість) людей з метою зміни в бажаному напрямку їх психологічних характеристик (поглядів, думок, ціннісних орієнтацій, мотивів, стереотипів поведінки), а також загальних норм, масових настроїв, суспільної свідомості в цілому. Її натхненники і організатори добре знають, що людина, маючи певний набір соціальних стереотипів, тобто правил і рецептів на різні випадки в житті і користуючись ними під час оцінки таких випадків, схильна змінювати структуру свого світогляду, якщо їй майстерно «капати на мозок».

Дуже влучно сутність професійно організованої психологічної війни відтворено в настановах давньокитайського філософа і військового діяча, який жив в VI столітті до н.е., Сунь Цзи. Їх зміст такий: піддавайте розладу, руйнуйте все хороше, що є в країні вашого супротивника; втягуйте видатних діячів супротивника в злочинні акції; підривайте престиж керівництва супротивника і виставляйте його в потрібний момент на глумління громадськості; використовуйте в даних цілях співробітництво з самими підлими і мерзотними людьми; розпалюйте чвари і зіткнення серед громадян ворожої вам держави; підбурюйте молодь проти людей похилого віку; заважайте всіма засобами роботі уряду; сковуйте волю воїнів супротивника піснями та музикою; робіть все можливе, щоб знецінити традиції ваших ворогів і підірвати їх віру у своїх Богів; засилайте жінок легкої поведінки для того, щоб доповнити справу розладу; не скупіться на пропозиції і подарунки для купівлі інформації і співучасників; взагалі не економте ні на грошах, ні на обіцянках, так як вони приносять добрі результати [7, с. 57].

Тепер співставимо ці настанови з розробленою в 1945 році американцем А. Далласом, що згодом став директором ЦРУ, програмою ідейного розвалу комуністичного суспільства в СРСР. Головна мета її зі слів розробника була така: «Посіявши в Росії (мається на увазі в СРСР — прим. авторів С.С., О.Г.) хаос, ми непомітно замінимо їхні цінності на фальсифіковані і змусимо їх в ці фальсифіковані цінності вірити». А далі в програмі подавався детальний перелік того, що і як для цього треба робити: від витіснення соціалістичної сутності з літератури, мистецтва і кіно та насадження у свідомості людей аморальності до створення безладдя в управлінні державою і дискредитації людей зі здоровим глуздом, оголошення їх небажаними особами, «відходами суспільства». Значне місце в цій програмі займали заходи, що спрямовувались на розтління молоді. Справу, як кажуть, зроблено. Причому одним

пострілом вбито двох зайців — зруйновано комуністичну ідеологію і розпочато революцію у буденній психології з орієнтацією її на пагубні для людини принципи поведінки.

А ось витяг із прийнятої в США вже в 2004 році державної доктрини стосовно ведення інформаційних війн. Вона, зокрема, рекомендує через підконтрольні США засоби масової інформації за кордоном неухильно забезпечувати: знищення внутрішньої стійкості матриць свідомості у політичній еліті і населення тієї чи іншої країни; створення у більшості населення негативного образу своєї країни; насадження нездорового морально-психологічного клімату у вищих органах державної влади шляхом доведення через ЗМІ випереджувальної і цілеспрямованої інформації (тобто дезінформації, яка узгоджена з конкретними подіями) [5, с.18].

Як бачимо, схожість плану А. Далласа і останньої державної доктрини США з настановами Сунь Цзи, не дивлячись на багаточасову і просторову відстань при їх творенні, майже стовідсоткова.

У даному контексті можна згадати слова гітлерівського ката Гімmlера. 21 липня 1942 року він писав Кальтенбрунеру: „Як нам підкорити і заспокоїти Росію коли ми її завоюємо... Ми зможемо утихомирити російський народ шляхом розповсюдження вчення «Дослідників Біблії» (так раніше називались «Свідки Ієгови» — прим. авторів С.С., О.Г.)” [9, с. 38].

Виходячи з вищевикладеного та аналізуючи стан справ в духовній сфері нинішнього українського суспільства, а також практику застосування в ньому «доморощених» та запозичених або привнесених із зовнішнього середовища (вважай із-за кордону) технологій розладу масової свідомості і маніпулювання нею в наперед заданому напрямку, виокремимо феномен, що отримав назву «політична міфологія».

Розпізнати в заявах вітчизняних політиків, представників влади та зарубіжних «радників» і «порадників» чи-то правду, чи-то брехню дозволяє відповідний рівень освіченості,

загальної та політичної культури населення, життєвий досвід людини. Не обійтись тут і без запровадження або посилення законодавчих санкцій за руйнування масової свідомості, цілеспрямоване маніпулювання нею в певних особистих чи групових інтересах. На наш погляд, назріла необхідність створення в Україні й спеціального державного органу в ранзі міністерства, який би відслідковував ситуацію в інформаційній сфері, стан справ в суспільній психології, координував контрпропагандистські заходи упереджувального та наступального характеру, вів боротьбу проти інсинуацій, що розповсюджуються доморощеними міфологами та зовнішніми ідеологічними супротивниками або опонентами.

Зараз у взаєминах між церквою і державою в Україні відкриваються широкі перспективи і якісно нові можливості в зв'язку з підготовкою нової редакції Закону «Про свободу совісті та релігійні організації».

Ясно, що в державно-церковних відносинах мають місце невирішені проблеми, недоліки та прорахунки. Суттєвою вадою тут є втручання державних мужів та інших політиків у внутрішньо-церковне і міжконфесійне життя, підштовхування ними релігійних процесів, протегування з різних питань одним церквам та зневажливе ставлення до інших. Про це свідчить, наприклад, спроба політиків-патріотів націоналістичного забарвлення зробити УПЦ КП та її керівника Філарета своєрідним релігійним авторитетом і навіть релігійним символом в Україні. Так, академік П. Толочко приходиться до висновку, що в період розбудови незалежної України УПЦ КП по суті стала найбільш залежною від політики та державної влади церквою. Майже на всіх владних заходах спостерігається обов'язкова, за словами академіка, ритуальна присутність патріарха Філарета, чого не скажеш про митрополита Володимира (Сабодана) та автокефальних владик [8, с. 10]. Мета підняття політиками іміджу УПЦ КП та її керівника зрозуміла. Адже з перших років незалежності в Україні витає

ідея створення національної, полісної (а по суті — державної) церкви, до зародження якої має безпосереднє відношення патріарх Філарет. Дана затія через складність нашої історії, поліконфесійність суспільства і таке інше на практиці, на погляд авторів, найближчим часом нездійснена.

Окрема тема — подальше вдосконалення чинного законодавства щодо побудови ефективних взаємостосунків між церквою і державою. Не секрет, що деякі положення Закону «Про свободу совісті і релігійні організації» не зовсім відповідають дійсності, не враховують змін, що відбуваються в суспільстві та державі, в тому числі і на релігійному полі. На погляд авторів, потребує свого уточнення положення про те, що нібито «релігійні організації не виконують державних функцій» [2, с. 297]. Дійсно, демократична держава не може, не в праві уповноважувати церкву на дії, які віднесені до компетенції відповідних державних органів. Але церква за своєю ініціативою та з дозволу держави може допомагати їй у вирішенні тих чи інших суспільно значущих питань. Це стосується соціально-психологічної та виховної роботи серед окремих верств населення, ведення антипропаганди в зв'язку з інсинуаціями ідейних опонентів (супротивників), здійснення миротворчих акцій, соціального захисту громадян тощо. Тому в ст. 6 Закону «Про свободу совісті і релігійні організації» після слів «релігійні організації не виконують державних функцій» бажано внести наступне доповнення: «але за власною ініціативою та за згодою відповідних державних органів можуть сприяти більш успішному вирішенню загальносуспільних та загальнодержавних питань».

Взагалі ж з огляду на реальну організацію взаємин між церквою і державою можна стверджувати наступне: релігія, церква не може стояти поза державною політикою з демократичному суспільстві. Відокремлення церкви від держави — це не відсторонення першого від другого і навпаки, це передусім не втручання без відповідної згоди однієї

сторони в справі іншої. Воно не заперечує конструктивного співіснування та плідної співпраці в інтересах суспільства.

Якщо розглядати політику як вид суспільної діяльності, що пов'язана з утвердженням і здійсненням права індивідів, соціальних спільнот, політичних та інших інституцій (асоціацій) на управління суспільством для реалізації їхніх інтересів і потреб, то у площині «політика-релігія» теж можна відслідкувати ряд взаємозв'язків як об'єктивного, так і суб'єктивного характеру. Проаналізуємо їх на двох рівнях: «політика і індивід (мається на увазі передусім священник та активний прихожанин церкви)» та «політичні партії (рухи) і релігійні організації».

Загальновідомо, що священник у своєму релігійному середовищі, а ще будучи членом суспільства, вимушений здійснювати певні політичні функції. В чому це проявляється? *По-перше*, він уособлює Божу владу, виконує роль Божого наставника, а відтак і керівника релігійної громади. А будь-яка влада, в тому числі і релігійна, є елементом або проявом політики. Примирити багатого і бідного в одному приході, домогтися, щоб з церкви всі відчували себе рівними і слухняними дітьми Божими, до чого постійно прагне священник, — це по суті певна політична діяльність. *По-друге*, священник є соціальним носієм індивідуальних та групових політичних уподобань і вимог. Згідно Закону він нарівні зі всіма іншими громадянами має політичні права, які реалізуються через відповідні політичні дії. При цьому треба зазначити, що користування правами, які надані священнику як громадянину, не повинно суперечити вимогам тієї чи іншої церкви, не повинно вступати в протиріччя з її вченням та практичною діяльністю. *По-третє*. Як свідчить історія та сьогодення в цілому діяльність церков завжди підвладна соціально-політичній кон'юнктурі. Адже конкретні провідники релігійних ідей — це живі мислячі істоти зі своїм практичним інтересом, з певною залежністю не тільки від

Бога, але й у багатьох земних справах від світської влади, від суспільно-політичних подій тощо. Щодо останніх, то тут священнослужителі і в цілому релігійні організації повинні дещо дистанціюватись від участі у політичній боротьбі за владу, в політичному насильстві, діяти в унісон суспільному розвитку, вимогам часу. Прикладом в цьому відношенні може стати наша корінна або материнська православна церква, яка, як відомо, є провідною конфесією в українській державі. Навіть в драматичні періоди своєї історії зона займала виважену позицію до політичних змін в опікуваному неї суспільстві. Згадаємо відоме послання (декларацію) митрополита Сергія (1927 р.), яке продовжувало проголошену патріархом Тихоном лінію на лояльне ставлення віруючих до нової радянської влади, влади (за виразом церковних ієрархів) «цілком народної». Тоді даний документ викликав неоднозначну реакцію, мав багато суперечливих суджень і оцінок як у внутрішньо-церковному колі, так і у представників руської еміграції. «... Випадковостей — писав у декларації митрополит Сергій, — для християнина у суспільному житті немає, у тому, що відбулося (мається на увазі соціалістична революція в Росії — прим, авторів С.С., О.Г.), як скрізь і завжди діє та ж воля Бога, яка неухильно веде кожен народ до призначеної йому мети...» [6, с. 12].

Такетлумаченнясоціально-політичнихподій, філософсько-осмислене, всебічне виважене ставлення до них стало на довгі роки своєрідною політичною доктриною нашої православної церкви. Її релігійне вчення чітко розмежує поняття «участь церков, їх представників у політичному житті», та «участь церков, їх представників у політичному насильстві». У зв'язку з цим особливе значення має питання щодо меж або міри політизації релігії, уміння церков балансувати між дозволеним та недозволеним.

Ознайомлення з «Основами соціальної концепції Руської Православної Церкви», які були прийняті в 2000 році, дозволяв

зробити висновок, що її прихожанам при виконанні своїх громадянських обов'язків сьогодні не забороняється брати участь у політичних процесах та сприяти будь-яким морально виправданим починанням держави. В той же час віруючі, коли вони чи-то індивідуально, чи-то під егідою якихось громадських організацій бувають задіяні в політичних заходах, можуть робити все, що дозволено кожному громадянину, але ні в якому разі (як зазначається в названому церковному документі) не ототожнювати свою особисту причетність до політики з позицією в цілому православної церкви або конкретних її установ.

Як на авторів цієї статті, то найбільше каменів спотикання, причому і для релігійних, і для світських діячів, лежить у площині взаємовідносин між релігійними організаціями і політичними партіями (рухами). Ліберальний мислитель С. Булгаков свого часу застерігав, що не можна ставити церкву в положення партії, принижуючи вселенське значення християнства. З цього приводу він писав: «Для церкви несумісне з'єднуватись з будь-якою партією як союзом відносно умовним і тимчасовим, і вселенська правда її не повинна закриватись будь-якими перехідними формами» [1, с. 48].

Дійсно, партії або громадсько-політичні об'єднання (рухи), як правило, не можуть підвестись вище інтересів певної частини суспільства в ім'я інтересів всього суспільства. А для релігії ігнорування інтересів цілого заради групових уподобань — це смерті подібне.

Як би там не було, зв'язок між політичними партіями і релігійними організаціями в Україні значно посилюється під час виборчих перегонів. Деякі релігійні конфесії для закріплення свого положення у суспільстві намагаються заручитись протекцією певних політичних сил, а відтак втручаються в політичну боротьбу. З іншого боку, самі партії та й державні діячі в цей період налагоджують тісні стосунки з церквами, розраховуючи на підтримку їх електоратом із числа віруючих.

Поглянемо через релігійну призму на минулі вибори Президента України.

Заслуговують на увагу і пошану дії окремих політиків, які закликали виборців підходити до оцінки претендентів на найвищу посаду в державі, керуючись, насамперед, релігійними цінностями, принципами християнської моралі. Це цивілізований підхід, цивілізоване правило. Адже той, хто поряд з наявністю відповідних професійних якостей займає найвищі моральні висоти в особистому і громадському житті, безперечно повинен бути народним лідером в демократичній державі. Але коли політичні діячі нахабно експлуатують релігійну сферу, відкрито або таємно втягують ту чи іншу церкву в політичну агітацію за конкретного кандидата і навіть в акції громадянської непокори діючій владі — це вже не вкладається ні в які рамки християнських приписів, не відповідає природі релігії, її змісту і соціальному призначенню. Грати на релігійному полі в політику і особливо забороненими методами по великому рахунку аморально, протиправно і небезпечно. На жаль, цього не розуміють окремі представники української політичної еліти. Політична боротьба між партіями в ході народного волевиявлення ніколи не відрізнялась в незалежній Україні коректністю, порядністю. Але щоб на ґрунті тих чи інших політичних уподобань довести мільйони людей до регіональних, професійних і навіть родинних розмежувань та організувати брудне змагання серед релігійних конфесій за силове нав'язування своїм віруючим симпатій чи антипатій до кандидатів в Президенти — таке, мабуть було вперше на виборах в 2004 році.

Без сумніву, аксіологічний статус релігії дозволяє їй здійснювати певний вплив на політику через етику, через духовну складову суспільного життя. Церква, не будучи політичною організацією і не ототожнюючи себе з будь-яким політичним об'єднанням, в той же час не може стояти осторонь політичних подій, особливо тих, що торкаються морально-

етичних аспектів суспільного життя. За визначенням керівника української греко-католицької конфесії Кардинала Л. Гузара (див. «Форум націй», 2004р. №2), душпасторський обов'язок церкви — зробити все від неї залежне, щоб суспільно-політичні процеси відбувалися як найкраще, як найчесніше і як найсправедливіше. В ході виборів, якщо вести мову про можливість участі в них релігійних організацій, це може бути виважений аналіз церквами соціальних програм кандидатів, висловлення їм в коректній формі порад, побажань щодо тих чи інших напрямків майбутньої діяльності депутата чи Президента на благо народу. Ієрархи православної церкви та й священнослужителі інших конфесій в ході громадянського протистояння, що виникло під час підбиття підсумків голосування в другому турі виборів Президента України, неодноразово звертались до населення із закликом зберігати єдність і християнський мир, дотримуватись законів, не допускати протиправних дій. Таке втручання церкви у виборчі перегони також відповідає її земному призначенню. Можна привести й інші, цілком допустимі форми та методи участі релігійних організацій у виборчій компанії. Взагалі ж з цього приводу слід нагадати, що християнська релігія, за визнанням її прихильників прийшла до нас не стільки як нове вчення про світобудову та не стільки для виконання ролі служниці тим, хто тримає або хоче тримати владу, скільки як нова концепція життя, його змісту, розуміння того, як треба і як не треба діяти людині в земному житті, як творити в цьому світі добро, красу і благо.

І заключний **висновок**. Багато церков, що діють на терені України, все більше стають активними учасниками політичних процесів, а відтак і безпосередніми заручниками політиків, причому як за власним бажанням, так і в зв'язку із залученням їх до політичної боротьби державною владою, опозиційними до влади силами, а також різними партіями і громадськими об'єднаннями. Зрозуміло, це не красить

жодну релігію, головне призначення якої піклуватись про духовне, єднати людей з Богом та між собою. Як тут знову не звернутись до міркувань С. Булгакова. Адже те, що ми інколи вважаємо нашим суспільним досягненням, для мислителя було суспільним недоліком. «Превалювання політики в житті людей, — зазначав С. Булгаков, — неминуче супроводжується збідненням безпосередності, раціоналізуванням і механізуванням життя» [1, с. 47]. Ці та інші ідеї великого філософа і духовного наставника, без сумніву, не втрачають своєї актуальності і сьогодні, вони мають бути своєрідним керівництвом до дії як для світських політиків, так і для церковних діячів.

Між тим, як релігієзація політики так і політизація релігії — це об'єктивні процеси в тому числі і в нинішніх реаліях України. Головне тут забезпечити помірність, виваженість, не переходити дозволених меж.

Література

1. *Булгаков С.И.* Христианство и социализм. М., 1917.
2. Закон Украины «О свободе совести и религиозных организациях» / «Тараненко В.М. Религиоведение: Учебно-справочное пособие. Х., РИП «Оригинал», 1999.
3. Закон України «Про політичні партії в Україні» / Урядовий кур'єр, 2001, 28 квітня.
4. Конституція України / Урядовий кур'єр, 1996, 13 травня.
5. *Кравчук Н.В.* Мифы «Смутного времени» и его реалии. Киев, 2005.
6. Послання (декларация) митрополита Сергія (1927р) / Наука і релігія, 1991, № 4.
7. *Сунь Цзы.* Искусство войны: Антология. В 2 кн. Кн. 1. Древний Мир. Сост., подгот. текста, предисл., коммент. Р. Светлова. СПб. Амфора, 2000.
8. *Толочко П.* Закон и благодать / Голос України, 2002, 5 ноября.
9. *Шахнович М.И.* Тайна бога. Глобальные проблемы современности и модернизация идеи бога. — К.: Политиздат Украины, 1990.

Надійшла до редакції 26.10.2008 р.